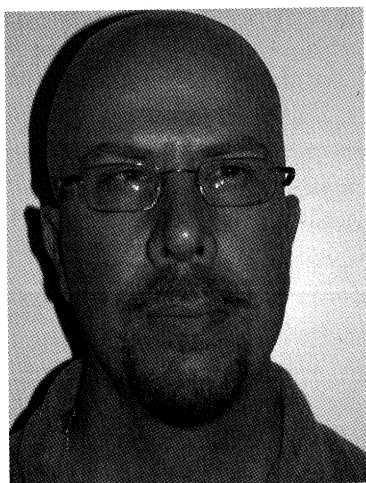

Det säljande kulturarvet

Minnesvård och minnesbruk igår och idag

RICHARD PETTERSSON är docent och lektor i museologi vid Umeå universitet. Huvuddelen av hans tidigare forskning har handlat om kulturminnesvårdens framväxt i Sverige under 1900-talet. Därtill hör också fördjupningar i värdegrunder bakom begreppet kulturarv. För närvarande är han involverad i ett tvärvetenskapligt projekt med stöd från Riksantikvarieämbetet, med arbetstiteln Kulturarvet och entreprenören. Utifrån destinationsområdet Guldriket i Västerbotten försöker man här att ringa in frågor och aspekter på historieberuk i samband med kommersialisering av platser med kulturhistorisk prägel.

temat för denna artikel är det säljande eller om man så vill, det "varugjorda" kulturarvet. Jag har för avsikt att göra en kort exposé, med ett avrundande konkret exempel, i syfte att lyfta fram några brännande teman i dagens senmoderna minnesvård. Det senaste decenniets kulturmiljövård kan man nämligen påstå mer och mer kännetecknas av just ett varugörande och en ökad "turismifiering" av kulturarvet; fenomen som entreprenörskap och publika satsningar gör nu sitt inträde på ett fält som av tradition har menat sig stå vid sidan av ekonomiskt vinstsyfte.

Kulturarvet – ett modeord som etablerats från det sena 1980-talet – avses i dagens kulturpolitiska retorik skapa arbetstillfällen, ge reklam för hembygder, och bidra till stärkt identitet. Vill man uttrycka det kort kan man säga att kulturarvet i offentligheten företräder en rad positiva värden. Men med detta menar jag då inte att kulturarv i sig alltid måste vara positiva. För så är det ju inte – vi har platser med världsarvsstatus, som exempelvis det forna koncentrationslägret Auschwitz, vilka representerar fasansfulla övergrepp och förkastlig ideologi. Men ändå, när jag menar att kulturarvet i daglig kulturpolitisk retorik alltid framställs i positiva ordalag, syftar jag till att *bevarandet i sig* alltid förespeglas skapa positiva värden: bevarandet av Auschwitz skapar exempelvis det positiva värdet att det påminner om ett ont förflutet. Auschwitz är ett fysiskt dokument, som bevaras med den rimliga förhoppningen att påminnelsen om de grymheter som utspelade sig på platsen ska förhindra att liknande händelser upprepas i en framtid. Och dessutom – vad än man nu tycker om det – Auschwitz lockar onekligen till sig turister som givetvis trakten runt omkring på olika sätt kan dra en ekonomisk nytta av. Jag syftar

här på hotell, restauranger, bensinmackar, och så vidare.

Men man kan ju med viss rätt genast invända att detta med turismifiering och tillgängliggörande inte är någon nyhet för minnesvården, det har funnits där länge som ett inslag i branschen. Och det är ju sant! Men min poäng är trots det att den senmoderna minnesvården nu tycks vara på väg in i en ny fas. Kanske kan det bäst karakteriseras som just en fasförskjutning utifrån en aspekt på turism som har funnits länge, men nu tycks skärpas.

Tendensen är nu att kulturarvets värde och samhällsnytta allt mer börjar räknas i pengar och arbetstillfällen. Tidigare ansågs dessa aspekter inte riktigt "höra till saken" – arbetstillfällen och pengar låg så att säga utanför den kulturpolitiska sektorn. Ett museum skulle självfallet ha en anställd personal för att räknas som ett riktigt museum – men museets samhällsliga mål och syfte var inte primärt att hålla personalen i anställning, utan målet och syftet var själva samhällsuppdraget: att *samla, vårda* och *visa* – och i mån av tid också *forska* på kulturarvet. Samhällsuppdraget, sammanfattade den statliga museiutredningen år 1994, var och är att bilda medborgarna (*Minne och bildning*, SOU 1994:51).

På vilket sätt har då bildningsarbetet bedrivits, och med vilka medel? Kronologiskt sett är företeelsen museer en modern aktivitet. För svensk del handlar det om mellan 220 eller 140 år av museal tradition, beroende på var man sätter en utgångspunkt. Med 220 år syftar jag på öppnandet av *Kungligt Museum* på Stockholms slott år 1792 och med den kortare angivelsen syftar jag på året 1866, då det nya *Nationalmuseet* öppnade för allmänheten i Stockholm.

Museernas studieobjekt kan övergri-

pande delas i två kategorier: dels en tidig linje som fokuserat på sägner och berättelser, dialekter och folklöre – alltså så kallat "immateriellt kulturarv". Dels det som alltifrån medeltidens kuriosakabinetter har varit en museal grundfåra – artefakterna, alltså de fysiska lämningarna. Olika aktörer har samlat mängder av föremål som har konfigurerats till olika former av samlingar; och utifrån dessa samlingar har forskare och allmänhet förespeglats utvinna olika typer av kunskap. Fornforskarens vetenskapliga uppdrag har varit att samla stora serier av artefakter för att med hjälp av serierna dra vissa analogislut och därigenom skapa ny kunskap.

Tar man en utgångspunkt i 1800-talet är det uppenbart att samlingarna vid det tidsskedet började tilldelas en arteen kvalitetsstämpel: de härrörde nämligen från *Folkets förfäder*. Idén om Folket och dess kvalitéer är visserligen gammal – den kan spåras bakåt mot antikens filosofer – men vid 1700-talets slut, under den så kallade romantiken, hade en ny tids tänkare, inte minst tyska filosofer, deklarerat några filosofiska premisser som skulle visa sig få bärighet för framtiden. Filosofer som Herder och Fichte deklarerade, först och främst, att varje nation är en *unik* entitet, samt att varje nation i sin tur är betingade av främst tre präglade faktorer: sitt speciella klimat, sin särpräglade historia och sitt artegena folkslag. Museer och fornforskning avsågs att illustrera och bekräfta denna uppfattning om nationalkulturen och dess unika egenskaper. Fornforskningens främsta uppgift blev därför för lång tid framöver att belägga ursprung, fixera geografiska centra, identifiera folk, stammar och förfäder – kort och gott att kartlägga utveckling och härkomst.

Under 1800-talet börjar också natur-

vetenskapen att ta över lärd mark från teologin och filosofin. Naturvetenskaplig metod blir ett ideal, även för discipliner som vi idag kategoriserar som humanistiska. Under första halvan av 1800-talet etableras ett vetenskapligt museiideal som kännetecknas av utvecklingsserier, "linneansk" taxonomi, separering mellan fyndkategorier, och inte minst treperiodssystemet: alltså indelningen i sten, brons och järnåldern (dock en på kontinenten häftigt omstridd teori, fram till en allmän acceptans vid tiden kring 1880-talet). Men hjälp av dessa metoder och teorier försökte museerna ordna och få ett grepp om det förhistoriska – före historien avser före de skriftliga källorna; alltså för Sveriges del bortom den sena vikingatiden.

Efterhand börjar även ett publikt och medborgarbildande uppdrag att bli tydligt för museernas del. Detta var ett led i nationaliseringen och den gradvisa demokratiseringen av samhället. Under andra halvan av 1800 växer som en konsekvens nationalmuseerna fram runt om Västvärlden; oftast rör det sig om gigantiska byggnader där nationens historia ställs på display för beskådan och beundran, vanligen i långa rader av artefaktfyllda montrar. Nu framträder även tydliga idéer om masskommunikation och folkbildning (Gustave Le Bon, *Massans psykologi*, m.fl.). Samlingarna delas upp i skådesamlingar och studiesamlingar: skådesamlingar för allmänheten/massan, studiesamlingar för forskarna, experterna. Med koppling till anrika British Museum, benämndes strategin som "The New Museum Idea", med tydlig signal om att kuriosakabinettens tid nu var över.

Skådesamlingarna formar i sig en museal pedagogik, ett musealt samhällsuppdrag: besökaren ska nu fostras och museerna ska vara bildningsinstitutioner

för folket. Genom att besöka museer eller framväxande friluftsanläggningar, som Skansen i Stockholm, skulle medborgaren konkret lära sig artegna former av nationell, men samtidigt regionalt indelad, "kultur".

Museidiskursen iscensätter med detta, kan man säga, en kulturell dramatik som med lån från historikern Peter Burke kan tituleras som "Den stora traditionen". Detta innefattar det bekanta scenariot, att den lilla historien från backstugor, torp och kvarnar, i kraft av en bevarandeakt lyftes ur sitt ursprungliga sammanhang för att iscensättas i en ny och museal kontext. Den agrara kulturen blev en huvudfåra för den nationella, och stora traditionen. Medborgaren skulle gå på museum och ta del av ett överindividuell sammanhang. Han eller hon skulle känna sig delaktig i ett kollektivt kulturellt drama som pågått oavbrutet, från hedenhös till nutiden och industrisamhället.

Detta var inget mindre än en orkestre-rad, om än bitvis omedveten, identitetsproduktion som faktiskt reproduceras mer eller mindre oförändrat fram till den debatt och det utredningsklimat som formade 1960-talet. Vill man markera med en brytpunkt kan man ange året 1974. Då fastställs nämligen för första gången en kulturproposition som deklarerade en statligt officiell kulturpolitik i Sverige. Med den nya politiken förskjuts gradvis syftningen kring bildning för medborgaren. Huvudbudskapet i den nya kulturpolitiken är att kulturen ska demokratiseras på alla plan: från aspekter på geografisk spridning (ett kulturhus i varje stad) till ambitioner att riva ner finkulturella elfenbenstorn (in med folkmusiksällskap och amatörteater!). Fokusen förflyttas därför gradvis från den övergripande nationella nedåt mot det regionala och lokala.

En annan väsentlig dimension i detta är även det fortfarande aktuella målet om att kulturen ska hållas fri från såväl politisk som kommersiell styrning. "Kulturpolitiken ska motverka kommersialismens negativa verkningar inom kulturområdet" – som det uttryckligen stod i propositionen.

I 1974 års kulturproposition ser man sammanfattningsvis en vilja att sätta mer fokus på brukarna, eller konsumenterna, av kultur och kulturarv – ett tema som bara har bara förstärkts, särskilt under

de senaste tio åren (Sven Nilsson, Peter Aronsson, m.fl.).

Den senaste given inom kulturpolitiken är alltså att kulturarvet numera ska generera en regional eller lokal tillväxt, en identitet, ett välbefinnande. Kulturarvet ska vara en marknadsförande kraft. Kulturarvsbruket förutsätts nu inte bara visa på och iscensätta tidigare sammanhang, det innebär också att faktiskt konkret att använda och, i konsekvens, att slita på de kulturhistoriska lämningarna. Detta faktum skär dock dels mot kulturpolitikens

parallella bud om frihet från kommersialism, liksom det även krockar med professionell minnesvårdande praxis och värdegrund, vilket jag nedan avser att ge ett exempel på (Pettersson).

För att konkretisera det övergripande resonemanget väljer jag att utgå från *ett* enskilt fall – detta hämtas från en lokalitet i det så kallade Destination Guldriket i Västerbotten:

Guldriket är ett bevarandeområde vars gränsdragning omspannar fyra kommuner: Malå, Norsjö, Skellefteå och Lycksele. Syftet och idén med Guldriket är att skapa ett antal besöksmål med kulturarvsanknytning – vilket i sin tur ska berika bygden, skapa arbetstillfällen, ge en ökad turisttillströmning, skapa starkare lokal identitet och så vidare. Konceptet har lanserats både som en turistsatsning och som ett ekomuseum. Basen för detta ekomuseum är den gruvnäring som bedrivits i vad som brukar kallas Västerbottens bergslag, där Boliden AB är huvudaktören.

Mycket kan kommenteras om detta tidstypiska uttryck för historiebruk. Jag avser dock som sagt att lyfta fram ett exempel från ett av besöksmålen – exemplet är hämtat från Museum Rönnskär vid Skellefteåkusten. Denna museibyggnad är i sig en kulturhistorisk oas mitt inne i ett högst aktivt, rykande och pysande smältverksområde! Inne finner besökaren, bland annat, en specifik kontorsmiljö från 1920-talet, med ett skrivbord och en stol som sägs ha tillhört ingen mindre än finansmannen Ivar Kreuger. Den (ö)kände tändstickskungen ägde nämligen i tiden vid sent 1920-tal bortåt åttio procent av Boliden och hans gamla kontor finns därför inhyst på museets andra våning.

Det finns i sig inget avvikande från traditionell museal norm med detta, *men*

en komplikation visar sig efter besök och samtal lura i vassen! Det är nämligen så att föreståndaren vid Museum Rönnskär har för avsikt att locka konferensbesökare till museet. Och som ett lockbete erbjuder han besökaren möjligheten att få sitta en stund vid Ivar Kreugers gamla kontorsstol, bakom det autentiska kreugerska skrivbordet.

Med detta koncept försöker föreståndaren helt enkelt att sälja en kulturupplevelse till hugade konferensgäster. Problemet är dock att personal vid Skellefteå museum inte tycks finna föreståndarens koncept vare sig roande eller acceptabelt: att konkret *använda* möblerna överensstämmer illa med hur de vill se ett pietetsfullt bevarande av kulturarvet konkretiserat.

Här utspelar sig därför en intressekonflikt mellan experten och lekmannen/amatören. För det är nämligen så att föreståndaren för Museum Rönnskär saknar en formell museal utbildning, han är en före detta lagbas och fackföreningsman som nu agerar som eldsjäl bakom Museum Rönnskär.

Och han vill alltså använda "sitt" kulturarv; men för den traditionellt skolade museipersonalen är det fysiska användandet av Kreugers kontorsmöbler i princip att betrakta som ett helgerån. Frågan är då varför museiproffsen blir upprörda?! Från vilka synvinklar är detta ett tilltag?

Det omedelbart givna är självskrivet argumentet att ett fysiskt brukande sliter på artefakterna i fråga – kulturarvet riskerar därmed att sakta *förbrukas*. Men en "komplikation" i detta sammanhang är faktumet att skrivbordet och stolen i sig *inte* är antikvariskt värdefulla – möblerna skulle exempelvis inte komma med i TV:s *Antikrundan*, om inte proveniensen hade varit känd. Konsekvensen av detta är alltså

Tändstickskungen Ivar Kreugers skrivbord från 1920-talet. Inbyst i Museum Rönnskär vid Skellefteåkusten.

att värdegrunden är kopplad till, men inte baserad på, möblernas fysiska skepnad. Möblemanget representerar en del av Bolidens kulturarv. Men det representerar också den Stora traditionen, den framgångsrika industri som en gång bidrog till att bygga Sverige – Folkhemmet! Dessutom representerar möblerna industrimannen Ivar Kreuger.

Kulturarvet Kreuger är i sin tur dubbelt laddat (minst). Från en sida representerar han den individuella hybrisen. Han var industrimannen som gapade efter för mycket och förlorade hela stycket, vilket resulterade i Kreugerkraschen. Å andra sidan representerar Kreuger framgångsrik

Svensk industri mot en ljusnande framtid, med semester, ATP och kollektivavtal i horisonten. Allt detta innebär att Kreugers kontorsmöbler *företträder* långt mer än vad de *är* i den fysiska verkligheten.

Vilka slutsatser kan man då tänkas dra från detta, kan tyckas banala, exempel? Ja, för det första kan man notera att båda lägren – de professionella kontra lekmanen – egentligen utgår från samma grundtrop kring "Den stora berättelsen om svenskt kulturarv" (Hayden White, Aronson, etc.).

Den traditionella museipersonalen vill bevara *mot* människan *för* det svenska kulturarvet.

Lekmannen vill å sin sida bruka för besökaren, men med det svenska kulturarvet som *förevändning* och säljande argument.

Vi kan således konstatera att den immateriella berättelsen/laddningen kring möblerna formar basen för värderationerna i detta fall – tar man inte med "den stora berättelsen" om svenskt kulturarv så faller både den professionella och lekmannens argument kring det kulturhistoriska värdet platt som en pannkaka (Rolf Jensen).

Vem är det då som kan tänkas vinna kampen mellan bevarande och brukande, i detta fall? Än så länge är det Museum Rönnskär som tycks dra det längsta sträet – de har kvar kontorsmöblerna i "sin" museibyggnad, och man tillåts även som besökare att sitta vid dem. Tar man i beaktande dagens kulturpolitiska utgångspunkt, särskilt efter den borgerliga alliansens seger, är det också deras form av brukande som har framtiden för sig.

Dagens officiella hållning till kulturarvet är nämligen den att arvet behåller sitt värde så länge som det finns grupper av människor som hävdar att värdet finns. Det tidigare så självklara evighetsperspektivet är nu på väg att förhandlas om – materiellt kulturarv kan faktiskt förbrukas – vilket är en synnerligen radikal tanke gentemot den etablerade värdegrunden i traditionell minnesvård.

En konsekvens av detta är, på det statliga planet, att det nationella som argument för ett "evigt" bevarande mer och mer börjar relativiseras. Vi lever redan i ett mångkulturellt samhälle och flera olika kulturarv kräver – med all rätt – plats i det offentliga rummet. Dessutom globaliseras världen ur såväl ekonomisk som kulturell synvinkel, vilket gör det än svårare att upprätthålla myten om *ett* homo-

gent kulturarv. Det monolitiska svenska kulturarvet – från Hedenhös till Folkhem – är idag helt enkelt en förlegad idé.

Detta har till följd att de stora nationalmuseerna har hamnat i en uppenbar identitetskris – vad är det egentligen man ska representera idag? Och, inte minst, vem är det som ska stå för notan – är det statens sak att värna en numera passerad nationell självsyn?! Nej, det är det inte, menar somliga kritiker. Staten kan inte längre hålla de stora kolosserna under armarna – de får klara sig själva, genom turistintäkter, entréer till specialutställningar, kaféverksamhet och så vidare. (I skrivande stund är de fria entréerna på väg att avskaffas.)

Andra kritiker menar i sin tur att det kanske är de små museerna, liksom Museum Rönnskär, som är framtiden. De små museerna drivs oftast av en, eller flera, eldsjälar (entreprenörer) som ofta har äganderätt till både byggnader och föremål och därför inte är så låsta av den nationalistiska barlast som stora museer dras med. De kan därför enklare *bruka* och använda kulturarvet efter eget huvud – och inte sällan med ekonomisk målsättning.

Men frågan man avslutningsvis måste ställa sig är då följande: Kommer det entreprenörsrelaterade kulturarvet att överleva utan fonden av ett svenskt, nationellt, kulturarv? Eller är det kanske så att vi måste ha "Den stora berättelsen" att relatera till, för att uppleva det aktuella arvet som just ett arv, värt att bevara? För, varför ska man annars uppleva någon tjusning med att sätta sig framför ett gammalt skrivbord, i ett gammalt hus på Rönnskärsverken?! Kanske är det därför snarast så att den stora berättelsens lyskraft aldrig försvinner – utan bara transformeras och byter skepnad, i takt med att samhället

också förändras? Från det nationella, universella och expertbaserade, går vi måhända idag mot en ökad tonvikt på det regionala, individuella, och lekmannabetonade. – Men Den stora berättelsen ger fortfarande lyskraft, om än i annan skepnad. Om framtiden kan man bara spekulera; det enda säkra är att kulturarvet fortsatt kommer att tolkas, brukas... och förbrukas.

LITTERATUR

- Aronsson, Peter, 2004. *Historiebruk: Att använda det förflutna*. Lund.
- Baudou, Evert, 2004. *Den nordiska arkeologin – historia och tolkningar*. Stockholm.
- Bennett, Tony, 1995. *The Birth of the museum: History, theory, politics*. London & New York.
- Gustave, Le Bor, 1912. *Massans psykologi*, sv. övers. Stockholm.
- Hillström, Magdalena, 2006. *Ansvar för kulturarvet: Studier i det kulturhistoriska museiväsendets formering med särskild inriktning på Nordiska museets etablering 1872–1919*. Linköping.
- Jensen, Rolf, 1999. *The dream society: how the coming shift from information to imagination will transform your business*. New York.
- Minne och bildning*, SOU 1994:51.
- Nilsson, Sven, 2003. *Kulturens nya vägar: Kultur, kulturpolitik och kulturutveckling i Sverige*. Malmö.
- Olsson, Krister, 2003. Från bevarande till skapande av värde: kulturmiljövården i kunskaps-samhället.
- Paju, Martin, 2002. Kulturmiljön i den regionala utvecklingen – en fallstudierapport, Riksantikvarieämbetet: 2002:4.
- Pettersson, Richard, 2003. *Den svenska kulturmiljövårdens värdegrunder: En idéhistorisk bakgrund och analys*. Umeå.
- Pettersson, Richard, 2005. "Den statliga minnesvårdens framväxt i Sverige under 1900-talet." I: Aronsson, Peter & Hillström, Magdalena (red.), *Kulturarvens dynamik*.
- Regeringens proposition 1974:28.
- Westin, Lars & Paju, Martin, 2003. "Bidrar det svenska kulturarvet till regionernas attraktivitet?" I: *Tidskriften PLAN* 4 – 2003.

SUMMARY

*The Heritage Business:
About the Use of Heritage Yesterday and Today*

The topic for this article is the growing "heritage business" in Sweden, with special attention to and example from the visiting area in Västerbotten called Guldriket.

The article starts with an exposé over how the museums and the science around ancient history have motivated its existence in relation to the public community. From initial centralization and public education during the last 200 years has, in the later part of the twentieth century, cultural politics gravitated against decentralization and democratization in the process of making and caretaking of public heritages. In the same time shall cultural politics still act in a direction to keep distance from the commercial market. This results in a message in two directions which is equally confusing for the common public as it is for the antiquarians. This art of dilemma is discussed in relation to a specific case from Guldriket, which highlights value making and issues in preservation in context from both the horizon of the official and the local/layman.